

Թեան ցանկի թերթերը շատ գործածու-
թեամբ քայքայուած են: Գիրը նորածե-
բոլորագիր, երկնկեկ, սեւ թանձր ու փայ-
լուն մեղանով, վայելուչ և միածեւ:

Ջարդական մասերուն մէջ սկզբնատա-
ռերը միայն վայելուչ են և հաւանաբար
աշխատուած իրենց հօրը կողմէ:

Ճաշակաւոր է նոյնպէս երրորդ խորանը:
Չեռագրիս ստացողն է Մահտեսի Սաֆար:
Տէր Ղազար քահանայ 1639-ին սկսած
է արդէն իր գաւազները վարժեցնել գրչու-
թեան և ծաղկումի մէջ, որ այսպէս կը
գրէ յիշատակագրութեան մէջ, (Տես մեր
Յոյցակը, էջ 278թ) «... և շնորհացի գրել
զսա մանկանց իմոց, ՄՈՒՐԱՍԻ և ՊԱՆՏԱՍՏԻՐ՝
զոր ըստ կարեաց իւրեանց տկարութեան,
և ըստ Աստուծոյ յաջողութեան, յաւարտ
ածին...»:

Տէր Ղազար քահանայ կը վախճանի
1652-ին, աւելի քան 45 տարի քահա-
նայագործելէ յետոյ, մօտ եօթնասուն
տարեկան հասակին, խոր վիշտ պատճա-
ռելով ոչ միայն իր գաւազաց, այլև
Հալէպի բովանդակ ազգայնոց:

Մուրատ, ընկճուած ըլլալով հանդերձ
հօրը մահուամբ, նոյն տարին, մահտեսի
Գրիգոր սարկաւազի խնդրանքով կը գրէ
ու կը ծաղկէ մեր թիւ 40 աւետարանը,
582 երկսին էջերով, մեծկակ բոլորգիր
սեւ մեղանով: Այս պատկերները բացառիկ
յաջողութիւն մը ունին, մասնաւորապէս
դիմագծութեամբ:

Մուրատ մեր այս գրչութեան մէջ կը
յայտնաբերէ իսկապէս վարպետ նկարչի
մը բոլոր կարողութիւնները: Աւետարանիս
նկարներուն տեղ ան պիտի սկսի աշխատիլ
մեծ կտաններու վրայ ալ, և անոնցմով
պիտի զարդարէ, երբ քահանայ է արդէն,
Ս. Քառասնից և Ս. Աստուածածին եկե-
ղեցիները:

Չեռագրիս յիշատակարանին մէջ, ան-
շուշտ դողդոջուն ձեռքով՝ կ'արձանագրէ
մահը իր մեծանուն հօր, Տէր Ղազարի,
որ իր ամբողջ կեանքը ի սպաս զրաւ Հայ
եկեղեցւոյ բազմապիսի ծառայութեանց...
«ձեռամբ անարհեստ գրչի ՄՈՒՐԱՍԻ, որդոյ

Ղազար քահանայի հանգուցելոյն առ Քրիս-
տոս, որոյ ողորմեսցի Քրիստոս...»:

Թէեւ ըստ մեր թիւ 89 և 90 փոքր
Մաշտոցներու յիշատակագրութեանց, Տէր
Ղազար քահանայ, ողջ է դեռ, և գրողը սոյն
մաշտոցներուն, բայց կարելի է ենթադրել
որ կամ Մուրատ սխալած է թուականի
մէջ և կամ այս երկու ձեռագիրները զա-
ղափարուած են Տէր Ղազար քահանայի
աւելի յառաջ գրած Մաշտոցներէն, այլա-
պէս կարելի չէ մեկնել մահուան թուա-
կանին տարուան մը տարբերութիւնը:

Տէր Ղազարի մահէն տարի մը կամ
երկու տարի վերջ, 1654-ին կը վախճանի
նաեւ Պաղտասար սարկաւազ:

Սարգիս եղբայրը ողջ է սակայն և կը
յիշուի նոյն տարին:

Մուրատ առանց ընկճուելու սիրելի
հօրը կորուստէն, անվնաս կը շարունակէ
իր գործը, մանաւանդ որ ամուսնացած է
արդէն, ընտանիքի տէր, ապրուստի հոգե-
րու տակ ընկճուած, երբ 1654-ին կը
յիշուի արդէն իր միակ գաւազը՝ Եղիա:

1654-ին Մուրատ՝ միշտ աշխարհական,
կը գրէ ու կը ծաղկէ մեր թիւ 61 թղթայ
Սաղմոսը, 390 էջերով և 28×19, 5×4
հրդմ. մեծութեամբ: Հատորս զարդական
աշխատութեան գուրկ է և գրուած է վար-
պետ Սողոմոնի խնդրանքով, յիշատակ
գրուելու համար Ս. Աստուածածին եկե-
ղեցւոյ մէջ:

Սաղմոսարանս ճոխ է կարեւոր յիշա-
տակագրութիւններով, գրուած զանազան
ժամանակներու մէջ, որոնք մեծապէս կը
նպաստեն Հալէպի Հայոց պատմութիւնը
գրելու:

Հօրը՝ Տէր Ղազար քահանայի մահուան
թուականը արձանագրող Մուրատ, չի
մոռնար հոս ալ արձանագրելու Պաղտա-
սար եղբօրը վախճանիլը «... և զսիրելի
եղբայրն իմ զՊաղտասար սարկաւազն,
որ յայսմ ամի փոխեցաւ առ Քրիստոս...»,
թերեւս քառասնամեայ հասակի մէջ:

Մուրատ՝ Տէր Մկրտիչ Քառասնայ. — Տէր
Ղազար քահանայի վախճանմամբ մեծ
պարապ մը կը գոյանար Հալէպի քահա-

նայից դասուն մէջ, որ սակայն շուտով
լեցուցաւ, զաւկին՝ Մուրատի քահանա-
յութեան սուրբ ասպարէզին կոչումով:
Կ'երեւայ որ սկիզբը Մուրատ ինքզինքը
արժանի դատած չէր այդ սրբազան ծա-
ռայութեան, բայց հօրը մահէն վերջ,
ժողովուրդ և տանուէրը ստիպեցին զինքը
յաջորդելու մեծանուն հօրը:

Ուեւէ արձանագրութիւն չունինք, բայց
կարելի է ենթադրել որ ան քահանայ օծուե-
ցաւ Տէր Խաչատուր Արքեպսկ. Սերաս-
տացիէն և վերակոչուեցաւ Տէր Մկրտիչ:

Վարքով ու գործունէութեամբ շուտով
սիրելի դարձաւ իր հոգեւոր ծնողին և
ծխական ժողովրդեան: Շարունակեց միեւ-
նոյն եռանդով գործել իր հոգեւոր նոր
ասպարէզին մէջ ալ, որուն համար պա-
տրաստուած էր իր նպատակն էր ծառայել
իր եկեղեցւոյն և իր նոր կոչումը մեծապէս
ընդլայնեց իր գործունէութեան դաշտը,
մէկ կողմէ հոգեւոր միջնորդութեան մը
ուրախութիւնը առթելով իր հօտին, միւս
կողմէ եռանդով շարունակելով իր գրչու-
թեան և նկարչութեան արուեստը:

1658-ին, նորընծայ, գրեց մեր թիւ
27 թղթայ աւետարանը, 706 էջերով
Տէր Գրիգոր աւագ (մեծ) քահանայի խն-
դրանքով (+1683): Հատորիս զարդական
մասերը յաջող են:

Հալէպի Ս. Քառասնից եկեղեցւոյ հա-
յերէն Չեռագրաց մատենադարանը շատ
դատարկուած է տարիներու ընթացքին:
Ո՛վ գիտէ թէ «Վարպետ» Մուրատ, հիմա
Տէր Մկրտիչ Քահանայ, չունէր այլ ձե-
ռագրեր, որոնք կ'ամ կորսուած են և կամ
կը մնան այլուր, մեզի անմատչելի:

Տէր Մկրտիչ Քառասնայ՝ նկարչի. — Այս
համբաւուրը նկարչին երկու կտանները
միայն կը մնան Հալէպի մէջ, մէկը Ս.
Քառասուն Մանուկ և միւսը՝ Ս. Աստուածա-
ծին եկեղեցւոյ մէջ: Վերոգրեալ դիտողու-
թիւնները կարելի է ընել նաեւ Ս. Քառաս-
նից եկեղեցւոյ հնօրեայ նկարներու մասին:
Լաւատեղեակ ազգայիններ կը պատմեն

որ, Ս. Քառասնից տաճարը ունէր թան-
կագին և հնօրեայ պատկերներ, որոնք

ուեւէ կերպով անհետացած են, և որոնց
մէջ անկասկած Տէր Մկրտիչ քահանայ
ունէր կարեւոր գործեր:

Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ «Վերջին
նորոգութեան» չորսհարկաւոր մեայ (1535)
յորեկանը տպաւորիչ հանդէսով մը կա-
տարուեցաւ այսօր, 27 Հոկտ. 1935:

Քարեպաշտ ուխտաւորներ ուշադրու-
թեամբ դիտեցին եկեղեցւոյ աւագ սեղանը
զարդարող հոյակապ նկարը, Տիրամօր Ս.
Աստուածածնի, որ գործն է Տէր Մկրտիչ
(վարպետ) քահանային և որ գծուեցաւ
1663-ին, իր կողմէ նուիրուած Ս. Աս-
տուածածին եկեղեցւոյ, ուր կը մնայ ցարդ:
Տիրուր է պատկերս և տպաւորիչ: Տէր
Մկրտիչ քահանայ. խորապէս ազդուած Եղիա
գաւկին կանխահաս մահէն, անոր յիշա-
տակին համար գծած է զայն և նուիրած
նոյն եկեղեցւոյ: Ո՛վ գիտէ սրտի ինչ մոր-
մոքով օրերով տեսաւ լացը որդեկորոյս
երէցկնոջ և այդ տպաւորութեան տակ
գծեց պատկերը Տիրամօր, որ օր մը իր
կարգին տեսած էր խաչուին ու թաղ-
ուիլը իր որդւոյն: Տարի մը առաջ՝
1662ին՝ Տէր Մկրտիչ քահանայ. կորսնցուցած
էր արդէն ուրիշ մանչ գաւազ մը, Տէրուն,
որուն տապանաբարը կ'երեւայ Ազգիկի
Ազգ. Գերեզմանատան մէջ (թիւ 109):

Գեղեցիկ է նկարիս շրջանակը, որ կը
թուի սկզբնականն ըլլալ: Նկարը նորոգ-
ուած է 1752-ին, Հանանիայի կողմէ:
Պատկերս է մեծադիր (120×101 սնդմ.)
արժէքաւոր, շրջանակուած: Կը ներկա-
յացնէ Տիրամայրը, գիրկը Յիսուս մա-
նուկով: Մարիամ, մարդկային բնական
մեծութեամբ, նոյնիսկ քիչ մը աւելի մեծ,
հագած է մանուշակագոյն կարմիր ծա-
նրագին պարեգօտ: Գլուխն ու մարմինը
ծածկած է միակտուր հաստ, մուր կապ-
տագոյն կտու մը, պարզ՝ որուն տակէն
կ'երեւայ սպիտակ կտու մըն ալ, իբր
վզնոց: Ս. Կոյսին աջ ձեռքը երկարած է ձախ
կուրծքին վրայ, ուրկէ կ'երեւայ մայրական
ստինքը, որմէ յագեցած, ետ կեցած է
մանուկը, որուն կը նայի Կոյսը, առանց
ժպիտի, լուրջ, բայց հիացիկ արտայայ-

տութեամբ: Տիրամօր դէմքը, կիսովին վայրահակ, շատ յաջող է և կատարեալ տիպարն է հայկական հին Աստուածամօր նկարներու, թուխ, ծածկուած, ամէկոտ, սեւ առատ մազերով և սեւ յօնքերով: Կոյսը նստած դիրքով է բայց պատառին վրայ աթոռ չ'երեւիր:

Մայրական ձախ ծունկին և ձախ բազկին մէջ կը հանգչի Յիսուս Մանուկ, ճերմակ կտաւի մէջ թոյլօրէն խանձարուռուած: Նկարիչը ուզած է մանուկին հագցնել երեսայի կերպ ու տարիք, մանաւանդ երբ առջեւն է մայրական ստինքին, բայց յայտնի է որ չէ յաջողած: Մանուկը նկարին մէջ կը թուի ըլլալ 2-3 տրկն:

Թէ Աստուածամայր և թէ Յիսուս մանուկ գլուխները վրայ կը կրեն ականաւորուն նկարուն թագ: Չենք գիտեր թէ պատկերիս նորոգիչ Հանանիա, որքան մօտեցած է բուն նկարին, բայց այսքանը ճշմարիտ է որ ան կը պահէ իր նախնական վիճակը և է՝ Տէր Մկրտիչ արուեստագէտ քահանայի լաւագոյն գործերէն մին:

Վերին երկու անկիւններուն վրայ կը կարգացուին, կարմրադեղ, ՍԲ ՄՀՐՄ ԱԾԱԾԻՆ բառերը:

Յիշատակագրութիւն, — հատ մը միայն, նկարիս ստորին լուսանցքին վրայ, սպիտակ ներկով, երկտող և մեծադիր տառերով, մասամբ պահուած արծաթեայ երկրի մը տակ:

«Նկարեցաւ ձեռամբ Տէր Մկրտիչին յշակ. որդոյն ԵՂԻԱՅԻՆ ի դուռն ՍԲ ԱԾԱԾԻՆ Եկղցուն ՀԼՊ: Թվին ՌՃԺԲ (1663) Եւ թվին ՌՄԱ (1752) կրկին նորոգեցաւ արդեամբ ՄՀՍԻ ՍԱՍՆՅԻ ԸՍՆ ՆՈՅԻՆ: Նկարիչ ՃՐՃՍՍ ՀԱՆԱՆԻԱ (արաբերէն):»

Տէր Մկրտիչ քահանայի թողած երկրորդ նկարն է Ս. Մինաս Զօրավար, դրուած Ս. Քառասնից մէջ: Մեծութիւնն է 151 × 117 սնդմ. հաստ կտաւի վրայ և պաշտպանուած ապակիի տակ, նոր օրէրու, հասարակ շրջանակի մէջ: Պատկերս շատ փնասուած է, մասնաւորապէս վարի աջ անկիւնը, որ այրած է քանիցս անգամ և շատ անխնամ կերպով նորոգուած: Կրօնակին վրայ կ'երեւան անխնամ կերպով դրուած բազմաթիւ կարկտաններ:

Հայ և օտար ուխտաւորներէ մեծապէս պաշտուած այս նկարս կը ներկայացնէ Ս. Մինասը ձիաւոր վիճակով, որ կը յարձակի չար աւազակին վրայ. ունի յանդուգն զօրականի մը կերպարանքը:

Մէջքին հաստատած է կապարճը, որ նետով լեցուն է: Վիշապին տեղ աւազակն է իր նպատակակէտը: Տակի ձին սպիտակ է արաբ երկրի տիպարներուն պէս մեղ, առոյգ, զարգարուն:

Աւազակը վայրի անասունի մը կերպարանքը ունի, ինքն իր վրայ գալարուած վիճակով, գետնամած, հրէշային դէմքով: Յիշատակագրութիւն՝ երկու հատ.

1. — Նկարեցաւ ի ՀԱԼԱՊ ձեռամբ Տէր Մկրտիչ ՔՀՅԻՆ ... (մնացեալ՝ այրած և վնասուած, որ թուականն է, 1663ի մօտ տարի մը):

2. — Յշակ է Տէր ՅՈՎԱԼԷՓԻՆ և իր կողակցուն (ՍԹԸԼՊԷՅԻՆ) և հաւրն ...

(ՆԱՄԷԻՆ) որդւոցն ... (ՊԵՏՐՈՍԻՆ և ՊՈՂՈՍԻՆ, ըստ ձեռագիր յիշատակարաններու):

Քանի՞ տարի քահանայագործեց այս արուեստագէտ և տաղանդաւոր Տէր Մկրտիչ, երբ վախճանեցաւ, ո՞ր թաղուեցաւ, դժբախտաբար յայտնի չէ, մինչդեռ պէտք էր շատ աւելի բան գրուած ըլլար իր մասին:

Եթէ՝ Եղիա որդին վաղամեռ չըլլար, անկասկած որ ան ալ հօրը պէս պիտի սիրէր նկարչական արուեստը և առիթ պիտի ունենար յիշատակելու հայրը: Չենք կարծեր որ Եղիայէն զատ ուրիշ զաւակ ունեցած ըլլայ: Իրեն ժամանակակից երեք քահանաներու դամբարանները կ'երեւան ցարդ քովէ քով, Ագիգիէի Ագգ. Գերեզմանատան մէջ (1683): Բայց Տէր Մկրտիչի դամբարանը չ'երեւիր ո՛չ մէկ տեղ: Արդեօք ընտանեկան վիշտերու տակ ընկճուած թողո՞ւց ծննդավայր Հալէպը և այլուր պանդխտեցաւ, ո՛չ ոք գիտէ:

Սա միայն գիտենք որ աշխարհակախութեանը փայլող Մուրատ, դարձաւ արդիւնաբեր և պատուաբեր մէկ անդամը Հալէպի քահանայութեան, 17րդ դարուն:

Հալէպ

ԱՐՏԱԽԱՅԻ ԱՐՔԵՊՍ.

Պ Ա Տ Ա Ռ Ի Կ Ն Ե Ր ԼՈՒՍԱԾԻՐ ՇԱԲԱԹԱՅԵԱԼ ՎԱՆՔԵՐԷՆ

(Շար. տես Բազմավէպ. 1936. էջ 37)

Իննսնական թուականներուն Կայսերական ասպաստանին շինութեան առթիւ պեղումներ կը կատարուին գերեզմաններուն առջեւն ընդարձակ գետնի մը վրայ ոչ այնչափ պալատի տեղէն ու աւերակոյտերէն, որ ալ հասարակ գետնի մը վերածուած էր գրեթէ, թէեւ գոյնզգոյն մարմարի կոտրէտուքներ ցոյց կու տան թէ շէնքի մը գոյութիւնը ակներեւ է. և ահա երեւան կ'ելլեն մարմար քարեր և սիւներ և իրենց առջեւ կը բացուի հոյակապ Տաճարի մը սիւնազարդ, փառազարդ զաւիթը՝ ուր կան մարմարեայ դամբարաններ: Գաւիթը բոլորշի ձեւ մը ցոյց կու տայ, ուսկից անկիւնաւոր մաս մը կիսովին մէջտեղ է ելած: Գաւիթը մէկ մասամբ դուրս բերուած է դեռ: Որմերու վերի մասերը ծաղկազարդ քանդակեալ են և մարմարները ամբողջ եզերաքանդակ, ամբողջ զաւիթը սիւնազարդ եղած է. երբ բաւական թուով սիւնազարդ խոյակազարդ գլուխներ հոս ու հոն փռուած են ասոնք սպիտակ, վարդագոյն, բաց դեղնագոյն մարմարէ են, փշրուած սիւններու մասերն ու ամբողջը դուրս կը բերեն հոյակապ տաճարի մը մեծաթէք շինութիւնն ու հնութիւնը, որ թաղուած կը մնայ հողին ծոցին ու ծածքին և ընդերքին: Յատակը եզերքներովը կրանիթ քարերու յատակումովը, և բուն կեդրոնովը ալ ամբողջ մոզայիկ ծաղկազարդ ու կենդանաբարդ են, և որոնք դարերու մէջ կրցած են պահել գեղակերտ կենդանութիւններն, և կը հրաւիրեն իրենց վրայ մեծ հետաքրքրութիւն և ուշադրութիւն: Անկիւնադարձ մը, թիւն և ուշադրութիւն: Անկիւնադարձ մը, որ դարձեալ մաս կը կազմէ զաւիթին, դեռ անաղարտ կան հսկայ եօթը սիւններ խոյակաբարձ մեծակշիռ թանկարժէք զը-

լուխներով կիսովին թաղուած. կայ փառաւոր դամբարան մը եւս, որուն կափառիչին վրայ թէոդորոս Յոյն Եպիսկոպոսի մը յիշատակարանը. իսկ այս անկիւնադարձին ամենասքանչելի մասը կը կազմէ բուն յատակը որ մասամբ մէջտեղ պարզուած ամբողջ մոզայիկով որպէս թէ մեծ գորգ մը փռուած է գունագեղ հիւսուածքով, ճոխ բուսականութեամբ, ծաղիկներու փնջակներովը և թռչուններու երաժիշտովը և դեռ ծաղկուն ու գեղգեղուն ոսկեջրերով ալ հարբուն:

Ոսկեծեփ թրծուն մ'ալ որմերուն վրայ, ամէնը ամենով բոլորովին հրաշալիք մը, որոնք թէեւ կիսովին են դուրս բերուած, և սակայն ասոնք անգիտաց ձեռքով և քանդիչ բրջով փնացուած ու փճանալու վրայ են:

Անգլիացի հնագէտ մը տարիներ առաջ մոզայիկ կենդանազարդ մանրակրկիտ քննելով կը յայտարարէ թէ շէնքը այս հագուազիւտ նախ քան զՔրիստոս Տաճար մը եղած է, յետոյ վերածուած քրիստոնէական Տաճարի մը: Այս Անգլիացին է որ Մելիտինէի Օրտոդոքս արուարձանին մօտիկը եղող համբաւաւոր Արսլան թէփէի հնութեանց մասին գրքոյի մը հրատարակած է: Մէջտեղ ելած զաւիթին մէկ մասը հարիւր կանգունի մօտ շրջագիծ մը ունի, որով ինքնին դուրս կու գայ հոյաշէն ու մեծաշէն Տաճարին մեծութիւնը. արդեօք այն իր հնութիւններովը ինչքն պիտի խօսէր, և գրիչներուն ինչ նիւթ ու հիւթ պիտի հայթայթէր նախնեաց ճարտարտարապետութիւններէն ու մըտքերէն:

Արկաղեան — Աղճա տաղն ալ եղած է

5

ԲԱԶՄԱՎԷՊ ՓԵՏՐ. — ՄԱՅԻՍ 1937

